

Р.І. БОНДАРЕНКО

Комплексний характер пам'яток архітектури та містобудування за матеріалами Зводу пам'яток історії та культури України

Кожній історичній добі притаманне лише її властиве ставлення до культурного надбання, котрі залишає діяльність попередніх поколінь. Архітектурна та містобудівна його частина є основою спадкоємного розвитку історичного довкілля, дослідженню, вивченню й охороні якого значною мірою сприяє розгорнута в країні робота з підготовки багатотомного енциклопедичного видання «Зводу пам'яток історії та культури України» (далі – Звід).

До Зводу заносяться не тільки вже визначені нерухомі пам'ятки за відповідними категоріями національного чи місцевого значення, але й щойно виявлені пам'ятки, які відповідно до п. 2 ст. 14 Закону України «Про охорону культурної спадщини» до вирішення питання занесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України підлягають охороні згідно вимог чинного законодавства [1]. Адже вони найперше потребують охорони. На жаль, за час формування й випуску перших двох книг тому «Київ» деякі щойно виявлені об'єкти культурної спадщини, вміщені до Зводу, припинили існування. Хоча Звід первісно був зорієнтований набрати повноважень офіційного державного документу, в якому вміщені пам'ятки, які або уже перебувають, або повинні перебувати під охороною держави. Фактично Звід пам'яток історії та культури виступає як своєрідна розширена наочна комплексна програма на виконання Закону України «Про охорону культурної спадщини» із захисту традиційного характеру середовища та об'єктів культурної спадщини.

1. Пам'ятки архітектури і містобудування є різновидом нерухомих пам'яток історії та культури. Якщо до пам'яток архітектури можуть належати окремі будинки, споруди, комплекси споруд або ансамблі об'ємно-просторової організації, то пам'ятки містобудування відбивають історичні принципи планування і забудови міст, інших населених пунктів; загальну планувальну структуру оточуючого середовища на малих і великих територіальних площинах.

За міжнародними стандартами під пам'ятками архітектури та містобудування розуміються будь-яку сукупність будівель, споруд і відкритих просторів. Серед цих досить різноманітних об'єктів культурної спадщини можна виділити «історичні місця, історичні міста,

стародавні міські квартали, села і невеликі селища, а також однорідні монументальні ансамблі, беручи при цьому до уваги, що ці останні, як правило, треба ретельно зберігати в усій цілісності» – так зазначено в міжнародних документах 1976 року і, зокрема, в «Рекомендації із збереження і сучасної ролі історичних ансамблів» [2].

Сталого визначення терміну «пам'ятки містобудування» на той час в історико-архітектурних наукових методичних матеріалах не існувало. Тобто окремо поняття «пам'ятка містобудування» в нормативній літературі не зустрічалось. Юридичну основу цей термін стримав у 1976 р. завдяки Закону СРСР, а також згодом у 1978 р. – Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури». Але зазначений термін тоді вживали в поєднанні з терміном «пам'ятка архітектури» як єдине визначення: «пам'ятка архітектури та містобудування».

На початку 1980-х років у зв'язку з розпочатою підготовкою матеріалів до формування Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР щодо Української РСР, в Інституті історії АН УРСР були розроблені методичні рекомендації, де пам'яткам архітектури та містобудування було надане загальне визначення – також у цілому: «Пам'ятками містобудування та архітектури є твори будівельного мистецтва (окремі споруди, групи будівель, містобудівні комплекси й паркові ансамблі) певного художнього рівня, створені в різні історичні періоди, які віддзеркалили у своєму художньому образі, в структурі, плануванні, конструкціях, композиційній побудові й декоративному облаштуванні характер життя, суспільні й трудові процеси, а також естетичні погляди тієї епохи, до якої вони належать» [3]. Але в подальшій конкретизації об'єктів архітектури та містобудування за типологічним принципом окремим пунктом у цих рекомендаціях усе-таки виділені пам'ятки містобудування. Пам'ятки архітектури за типологічним принципом у них ще поділяються на пам'ятки житлової архітектури, культової архітектури, промислової архітектури й інженерного мистецтва, садово-паркового мистецтва й архітектурні монументи і виокремленні архітектурні об'єкти.

Якщо архітектурні об'єкти культурної спадщини за своєю сутністю статичні, то містобудівні – динамічні: зміна, розвиток пам'яток містобудування в часі є їх важливою ознакою, що не властива пам'яткам архітектури [4]. Вони є своєрідними природно-техногенними комплексами, які потребують відповідних граничних уточнень. Отже, в межах терміну «пам'ятка містобудування» повинен бути перелік більш конкретних об'єктів культурної спадщини, що є складовими цього виду пам'яток.

Останнє пов'язано з тим, що основою формування і змін історичного середовища є людина, її діяльність. Людина постійно взаємодіє з оточенням, примножує предметно-просторове поповнення і, таким чином, навколишнє середовище загалом не залишається без змін у часі, а постійно змінюється відповідно до потреб суспільства.

Методичні рекомендації з підготовки матеріалів Зводу розроблені також в Інституті історії України АН України за участю фахівців з академічних інститутів: Інституту археології України, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М.Т. Рильського, а також Науково-дослідного інституту теорії, історії архітектури та містобудування (далі – НДІТІАМ) і які були видані у 1993 р. «Українською енциклопедією» ім. М. Бажана, вже містять розділ, присвячений визначенню критеріїв відбору окремо пам'яток архітектури та пам'яток містобудування. Взагалі, деякі дослідники історико-архітектурної та містобудівної спадщини вважають, що «відділення містобудування від архітектури є об'єктивний процес, який почався досить давно і зараз перейшов у активну стадію» [5]. Вже у словнику-довіднику «Архітектура», виданому в 1995 р. НДІТІАМ, терміни «пам'ятки архітектури» та «пам'ятки містобудування» розглядаються окремо, хоча характеризуються однаково як «зафіксоване у матеріальній формі свідчення певного етапу, напрямку, аспекту розвитку архітектури і містобудування» [6]. До цих свідчень можуть належати фізичні елементи структури міст і взагалі населених місць, якими є вулиці, площі, комплекси тощо. Як різновид пам'яток історії та культури, це може бути фрагмент планування і забудови поселення (центр міста, площа, вулиця, комплекс, планувальна структура, система трасування вулиць тощо), які відображають певний етап розвитку містобудування, історичні принципи планування і забудови, значні містобудівні ідеї і тому взяті під охорону держави як об'єкти культурної спадщини.

Отже, практично, існує нерозривний зв'язок таких об'єктів культурної спадщини як пам'ятки архітектури й пам'ятки містобудування. Адже як галузь архітектурної діяльності містобудування спрямоване на створення міських ансамблів, що поєднують споруди з природним оточенням у цілому [7].

2. В загальних положеннях Закону України «Про основи містобудування», введеному в дію Постановою Верховної ради України від 16 листопада 1992 р., сказано, що «містобудування (містобудівна діяльність) – це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та під-

триманню повноцінного життєвого середовища, яка включає <...> будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини» [8], – тобто визначаючи правові, економічні, соціальні й організаційні засади містобудівної діяльності Закон спрямований на забезпечення охорони навколишнього природного оточення, раціонального природокористування та збереження культурної спадщини. Невипадково в Законі України «Про охорону культурної спадщини», прийнятому Верховною Радою України 8 червня 2000 р. окремо виділений термін «традиційний характер середовища» як історично успадкований вигляд та об'ємно-просторовий устрій історичного населеного місця [9].

Проблемі територіальної охорони об'єктів культурної спадщини присвячені методологічні розробки науковців пам'яткоохоронної галузі. Зокрема, визначено, що територія пам'ятки разом із матеріальною структурою відповідного об'єкта культурної спадщини становить матеріальну субстанцію пам'ятки. При цьому історичне середовище розглядається як визначальна категорія територіальної охорони об'єктів культурної спадщини, якими є пам'ятки архітектури та містобудування. Загалом, історичне середовище, його традиційний характер, визначається як просторово-часове поле життєдіяльності людини, організоване історично успадкованою системою будівель і споруд у ландшафтних умовах відповідної території [10]. Фактично, таке визначення безпосередньо відноситься до характеристики містобудівної спадщини.

3. Унікальний природний ландшафт України потребує захисту традиційного характеру середовища, якому притаманне гармонійне поєднання успадкованої мальовничості з об'ємно-просторовою організацією території, що історично склалася і продовжує формуватися. Питанням дослідження містобудівного укладу старовинних населених місць України, їх культурної спадщини, методів і форм збереження пам'яток і традиційного характеру середовища присвячена монографія одного з не багатьох в Україні професійних істориків архітектури В.В. Вечерського «Спадщина містобудування України» [11], де, зокрема, здійснений розгорнутий аналіз практичних заходів щодо забезпечення збереження пам'яток та історично сформованого архітектурного середовища. Вважаємо за доцільне навести таблицю «Пам'ятки архітектури й містобудування, історичні міста й заповідники України» з означеної монографії, оскільки вона представляє кількісний перелік об'єктів культурної спадщини з архітектури та

містобудування в містах Києві, Севастополі, АР Крим і всіх областях України, розкриваючи загальну картину стану обліку пам'яток архітектури та містобудування в країні на сучасному етапі – що особливо важливо під час підготовки матеріалів Зводу. Крім того, в цій таблиці окремо виділені історичні міста та заповідники як об'єкти комплексної архітектурної та містобудівної цінності, що підкреслює комплексний характер пам'яток архітектури та містобудування. Сучасне пам'яткознавство розглядає заповідник як спеціальне виокремлені терени, на яких містяться історичні комплекси, ансамблі, що становлять визначну наукову історичну, мистецьку чи іншу культурну цінність і які охороняються державою та вилучаються з усіх видів господарського використання. Адже територія навколо ансамблів, комплексів, інших містобудівних утворень, які становлять історико-культурну цінність (тим більше, оголошені заповідниками) потребує визначення охоронних зон і загального захисту й збереження.

Пам'ятки архітектури та містобудування, історичні міста й заповідники України (за В.В. Вечерським)

№ п/п	Області	Пам'ятки архітектури		Історичні міста і смт	Кількість заповідників, підпорядкованих:		
		Національного значення	Місцевого значення		Держбуду	Мінікультури	Обласним Міським держ. адміністраціям, іншим органам
1	м. Київ	390	329	1	1	-	4
2	м. Севастополь	23	239	1	-	1	-
3	АР Крим	193	549	28	1	-	6
4	Вінницька	167	473	24	-	-	1
5	Волинська	200	295	20	-	-	2
6	Дніпропетровська	35	317	6	-	-	-
7	Донецька	13	63	8	-	-	1
8	Житомирська	64	262	10	-	-	-
9	Закарпатська	137	59	19	-	-	-
10	Запорізька	5	23	6	-	1	2
11	Івано-Франківська	149	1297	27	-	1	-
12	Київська	91	117	8	-	-	3
13	Кіровоградська	17	372	6	-	-	1

14	Луганська	25	314	10	-	-	-
15	Львівська	794	2637	55	-	-	8
16	Миколаївська	14	129	4	-	-	1
17	Одеська	72	1540	12	-	-	-
18	Полтавська	62	141	13	-	-	3
19	Рівненська	109	243	13	-	1	2
20	Сумська	127	388	15	1	-	1
21	Тернопільська	1801	1135	30	3	-	-
22	Харківська	73	726	16	-	-	2
23	Херсонська	32	76	7	-	-	-
24	Хмельницька	230	111	24	-	-	3
25	Черкаська	56	126	13	-	2	4
26	Чернівецька	112	667	11	1	-	-
27	Чернігівська	171	68	14	-	1	3
	Всього	3541	12696	401	7	7	47
	Разом		16237	401			61

За даними таблиці в Україні загалом налічується 16237 зареєстрованих пам'яток архітектури та містобудування, 401 історичне місто й селище міського типу та 61 заповідник різного підпорядкування. Тобто виділені тут окремо історичні міста й селища міського типу та заповідники комплексно поєднують в собі окремі цінні об'єкти культурної спадщини різних видів нерухомих пам'яток.

Як бачимо, до таблиці вміщені тільки пам'ятки архітектури національного і місцевого значення, оскільки за ст. 1 («Визначення термінів») Закону України «Про охорону культурної спадщини» термін «пам'ятка» застосовується до об'єкта культурної спадщини національного або місцевого значення лише у разі занесення його до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [12].

Далі в Законі в п. 2 ст. 14 («Занесення об'єкта культурної спадщини до Реєстру та внесення зміни до нього») сказано, що «об'єкт культурної спадщини, в тому числі щойно виявлений до вирішення питання про занесення його до Реєстру підлягає охороні відповідно до вимог цього Закону» [13].

Як зазначалося вище, Звід пам'яток історії та культури України має включати як відомі пам'ятки національного і місцевого значення, так і виявлені й досліджені об'єкти культурної спадщини в ході підготовки цього видання [14]. Відтак, значимість і обсяг роботи з виявлення пам'яток архітектури у процесі розпочатої підготовки матеріалів до томів Зводу важко переоцінити.

Уже на стадії складання словників, які передують написанню статей до Зводу, стало зрозуміло, що порівняно з уже внесеними до Державного реєстру пам'ятками архітектури, кількість об'єктів містобудівної та архітектурної спадщини, які мають бути включені до Зводу, значно зростає у процесі обстеження території областей, – у деяких з них перевищуючи в 5–20 разів кількість нині зареєстрованих пам'яток містобудування та архітектури. Особливо це стосується Донецької, Запорізької, Миколаївської, Хмельницької, Черкаської та Чернівецької областей, що гарно ілюструє вміщена далі порівняльна таблиця.

	Області	Кількість об'єктів культурної спадщини з архітектури та містобудування у Словниках до Зводу	в тому числі		
			Кількість пам'яток архітектури та містобудування за Державним реєстром	Кількість виявлених об'єктів культурної спадщини	Кількість пам'яток архітектури та містобудування, занесених до Державного реєстру за час роботи над Зводом
1	м. Київ	Дані в редакції Зводу	719	Дані в редакції	Дані в редакції
2	м. Севастополь	Дані в міській редколегії Зводу	262	Дані в міській редколегії Зводу	Дані в міській редколегії Зводу
3	АР Крим	Дані в редколегії Зводу	742	Дані в редколегії Зводу	Дані в редколегії Зводу
4	Вінницька	885	640	245	
5	Волинська	615	495–	120	
6	Дніпропетровська	478	352	126	
7	Донецька	407	76	331	
8	Житомирська	467	326	141	

9	Закарпатська	420	196	224	
10	Запорізька	619	28	591	
11	Івано-Франківська	1056	1446		390
12	Київська	271	208	63	
13	Кіровоградська	586	389	197	
14	Луганська	383	339	44	
15	Львівська	3753	3431	322	
16	Миколаївська	870	143	727	
17	Одеська	1445	1612		167
18	Полтавська	418	203	215	
19	Рівненська	380	352	28	
20	Сумська	723	515	208	
21	Тернопільська	1128	1315		187
22	Харківська	703	799		96
23	Херсонська	470	108	362	
24	Хмельницька	1069	341	728	
25	Черкаська	644	182	462	
26	Чернівецька	1089	779	310	
27	Чернігівська	413	239	174	

Хоча наведена таблиця в цифрових показниках представляє проміжні дані, вона ілюструє величезні масштаби розпочатої роботи з виявлення й обстеження цінних об'єктів культурної спадщини з архітектури та містобудування. Це свідчить, що Звід має вирішальне значення не тільки для поліпшення системи збереження національного надбання країни взагалі – він є конкретною основою для складання Державного реєстру нерухомих пам'яток і, насамперед, пам'яток архітектури та містобудування.

З різних причин об'єктивного характеру процес підготовки матеріалів Зводу сповільнювався й прискорювався і, як наслідок, затягнувся не на одне десятиліття. Зокрема, за відсутністю цільового державного фінансування профільних установ із 1993 р. фактично припинили діяльність районні та міські редколегії Зводу з виявлення та дослідження пам'яток архітектури та містобудування, котрі є невіддільною й найбільш показовою складовою культурної спадщини країни.

Тільки редколегії й авторському колективу тому «Київ» udało ся наблизити справу до завершення: в 1999 р. вийшла з друку ч. 1 кн. I тому «Київ», у 2004 р. – ч. 2, на черзі – ч. 3.

Стосовно зареєстрованих пам'яток у 1983–1986 роках, уперше був виданий чотиритомний довідник-каталог «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР», де зібрані систематизовані дані з коротким текстом, доповненим світлинами та кресленнями про всі пам'ятки містобудування та архітектури, що охоронялися на той час державою, маючи відповідні охоронні номери. Означене видання було підготовлене Державним комітетом Української РСР у справах будівництва (Держбудом) та фахівцями Українського спеціалізованого науково-реставраційного проектного інституту (Укрпроектреставрація) і Науково-дослідного інституту теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури в м. Києві (КиївНДІТІ) [15].

У передньому слові до цього видання зазначалося, що особливо важливою постала проблема збереження «не тільки пам'яток архітектури, а їх оточення, й не тільки у визначених законоположеннями охоронних зонах та зонах регулювання забудови, але в обличчі міст і сіл в цілому» [16]. Окремо наголошувалося, що крім пам'яток архітектури, державній охороні підлягають пам'ятки містобудування, до яких належать: давнє планування, забудова вулиць, кварталів і цілих окремих районів стародавніх міст, що історично склалися.

Але практично означена проблема тут не вирішувалася, оскільки межі охорони пам'яток містобудування, крім заповідних територій, і досі, здебільшого, залишаються невизначеними. Тому незрозумілим поки постає питання: яким чином і що має охоронятися в пам'ятках містобудування? Охоронні номери, що визначають пам'ятку загалом, мають тільки пам'ятки архітектури. Будинки та споруди, що складають архітектурні комплекси або ансамблі визначаються одним охоронним номером із переліком їх за порядковою нумерацією як складових, що входять в означений містобудівний комплекс або ансамбль. Тоді це стосувалося тільки крупних історико-архітектурних комплексів, таких як, наприклад, Державний архітектурно-історичний заповідник «Софійський музей» (сучасний Національний заповідник «Софія Київська»).

Слід зазначити, що комплекси будинків і споруд, пов'язаних єдиним архітектурним задумом, у сукупності якого присутня наявна естетична цілісність, можуть складати *архітектурний ансамбль*. Частини архітектурного середовища, до яких входять споруди, простори площ, вулиць, скверів, алей і елементів природного ланд-

шафту, які організовані в єдину композицію, можуть складати відповідно *містобудівний ансамбль*. Якщо група об'єктів, що склалася історично, у своїй сукупності становить архітектурну містобудівну, історичну, етнографічну тощо цінність і потребує повного збереження у складі заповідників й охоронних зон, то вона складає *історичний ансамбль*. До історичних ансамблів можуть належати історичні центри міст із плануванням і забудовою; замки, монастирі, садиби, парки, городища тощо [17]. Історичний ансамбль, як правило, ґрунтується на функціональному зв'язку форм об'єктів і простору, що є його невід'ємною складовою. «Але на відміну від поняття «комплекс», поняття «ансамбль» є не функціональною, а естетичною категорією і містить в собі позитивну оцінку естетичних якостей комплексу» [18]. Наприклад, можна говорити про історичний ансамбль Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

У зазначеному чотири томному довідникові-каталозі пам'яток містобудування та архітектури Української РСР архітектурні ансамблі, що сформувалися на основі спільних прийомів архітектурної композиції з виділенням головних і другорядних компонентів, визначені одним охоронним номером без подальшої порядкової нумерації (наприклад, ансамбль споруд Пошти у м. Біла Церква має охоронний № 910, а його складові: станційний будинок, готель, ямська, стайня та кузня, – характеризуються без визначення порядкової нумерації).

У довідниковому виданні Державного реєстру національного культурного надбання «Пам'ятки архітектури та містобудування України» (2000) також представлені тільки пам'ятки національного й місцевого значення, але зі значними змінами та доповненнями порівняно до свого попередника 1983–1986 років [19]. В цьому оригінально вирішеному подарунковому виданні, що складається з двох блоків (текстового й ілюстративного), вибірково з усіх областей і міст Києва, Севастополя та Автономної Республіки Крим розміщено 228 найбільш видатних пам'яток архітектурно-містобудівної спадщини України.

Структура означеного довідникового видання 2000 року побудована таким чином, що спочатку в загальній характеристиці з елементами соціального спрямування певної області чи міста (цього не було в попередньому виданні 1983–1986 років) подається перелік основних крупних містобудівних об'єктів, а потім за наскрізною порядковою нумерацією, починаючи з Києва, розміщуються окремі пам'ятки архітектури та містобудування в алфавітному порядку за областями в обох блоках відповідно.

Як приклад стислих відомостей про культурну спадщину області щодо пам'яток архітектури та містобудування, наведемо загальну характеристику Чернігівської обл. з цього видання повністю:

Чернігівська область займає історичні терени Північного Лівобережжя, або Гетьманщини. Є регіоном найдавнішого хліборобського розселення з найдавнішими містами. У XVII–XVIII ст. ці землі були осередком українського державного життя. Архітектурно-містобудівна спадщина представлена унікальними спорудами Княжої доби, найбільш довершеними архітектурними витворами українського Відродження і бароко XVII–XVIII ст., садибними комплексами та цивільною забудовою епохи класицизму. На державному обліку перебуває 230 пам'яток архітектури й містобудування, з них 171 – загальнодержавного (тепер національного – *авт.*) значення. Зараз налічується понад 160 нововиявлених пам'яток архітектури. До списку історичних міст і селищ занесені 15 населених пунктів: Батурин, Борзна, Ічня, Качанівка, Козелець, Короп, Любеч, Ніжин, Новгород-Сіверський, Остер, Прилуки, Седнів, Сосниця, Тростянець, Чернігів. На базі комплексів архітектурно-містобудівної спадщини в області створено чотири заповідники: Національний історико-архітектурний заповідник «Чернігів Стародавній» (1967 р.), Державний історико-культурний музей-заповідник «Слова о полку Ігоревім» у Новгород-Сіверському (1978 р.), Державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» в смт. Батурин Бахмацького району (1993 р.), Державний історико-культурний заповідник «Качанівка» в Ічнянському районі (1981 р.)» [20].

Далі за текстом, починаючи з № 206 (оскільки це вже остання область за алфавітом) уміщуються відомості про окремі архітектурні об'єкти. Першим із них за означеним номером є Будинок Колегіуму в м. Чернігові з посиланням на стор. 286 з ілюстративного блоку. До речі, Будинок Колегіуму знаходиться у складі вже згаданого в наведеному вище тексті Національного історико-архітектурного заповідника «Чернігів Стародавній», тобто є невід'ємною частиною цінного містобудівного комплексу. В перших рядках характеристики Будинку Колегіуму зазначено, що він є важливою містобудівною домінантою.

Так, на прикладі фрагменту стосовно однієї області, стає зрозумілим, що пам'ятки архітектури та містобудування фактично нероздільні: архітектурний об'єкт є елементом містобудівного формування у природно-ландшафтному комплексі. Вони візуально сприймаються разом у цьому комплексі, тому не випадково об'єднані в одне видове поняття в Законі України «Про охорону культурної спадщини» за відповідною класифікацією об'єктів культурної спадщини (ст. 2, п. 2) [21].

4. Згідно Закону України «Про охорону культурної спадщини» в його редакції № 2245–IV від 16.12.2004 р. за видами об'єкти культурної спадщини поділяються на археологічні, історичні, об'єкти монументального мистецтва, об'єкти архітектури та містобудування, об'єкти садово-паркового мистецтва, ландшафтні, об'єкти науки і техніки – 7 різновидів. Усі вони мають бути представлені у Зводі пам'яток історії та культури України.

Варто зазначити, що в 1980–х роках у зв'язку з розпочатою роботою з підготовки матеріалів до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР, який мав поєднати культурне надбання країни за всіма видами нерухомих пам'яток, зросла потреба в дефініціях, що визначали б приналежність об'єкта культурної спадщини до певного виду вже в назві статті про пам'ятку. В Методичних указівках 1986 року від Академії наук СРСР та Міністерства культури СРСР в розділі «Критерії відбору об'єктів для включення в томи Зводу» були виділені 4 види: пам'ятки історії, пам'ятки археології, пам'ятки містобудування й архітектури та пам'ятки монументального мистецтва. Також відмічалось, що часто пам'ятки мають комплексний характер, оскільки відносяться до кількох видів одночасно. При цьому статті про об'єкти, які поєднують в собі ознаки кількох різних видів, були названі «статтями про комплексні пам'ятки» [22]. Щоправда, уже в першому випуску «Матеріалів до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР» (1984) пропонувалося розглядати, наприклад, вулицю історично-сформованого міста як цінне історичне середовище в його планувальній структурі, як комплексну історико-архітектурну пам'ятку. «Якщо фасади забудови вулиці у пам'ятках архітектури свідчать про зміни архітектурних стилів, то стіни і кам'яний брук зберігають пам'ять історичних подій, пам'ять поколінь. Так званий «внутрішній зміст» вулиці буває настільки заповнений...» У якості прикладу наводилися відомості про вул. Володимирську в Києві, згадувалися також київські вул. Пушкінська й Андріївський узвіз, вул. Дерибасівська в Одесі, вул. Сумська в Харкові й інші [23].

5. У кн. І т. 1 «Київ» Зводу, виданій у 1999 р. вул. Володимирська, означена видами: як пам'ятка археології, історії, архітектури та містобудування. Слід зазначити, що приналежність вулиці до пам'ятки містобудування тут виокремлена від пам'ятки архітектури і назва статті про вулицю, зокрема, Володимирську, подається у Зводі таким чином: «**72. Володимирська вулиця, 10–20 ст.** (археол., архіт., іст., містобуд.)». Вона представляє найбільший за кількістю комплекс будівель і споруд, що нараховує 45 окремих

об'єктів культурної спадщини з історії й архітектури. Від 17 до 20 об'єктів знаходяться на Андріївському узвозі, вулицях Антоновича (Горького), Великій Житомирській, Верхній Вал та Нижній Вал, Грушевського, Інститутській, Лютеранській, Олесья Гончара, Січових стрільців (Артема); від 7 й 10 – на вулицях Банковій, Боричів Тік, Архітектора Городецького, Десятинній, Леонтовича, Липській, Костянтинівській, Московській, Івана Мазепи, проспекті Перемоги та інших. Названі вулиці є об'єктами культурної спадщини комплексного характеру, тому за прийнятою структурою комплектації книг томів Зводу вони як комплекси мають окремий порядковий номер із подальшим переліком статей про окремі об'єкти культурної спадщини, що є складовими комплексу [24].

Місце розташування будь-якої нерухомої пам'ятки – це завжди штучний або природний ландшафт чи містобудівне утворення: вулиця, квартал, площа, майдан, які у свою чергу можуть бути пам'ятками містобудівного мистецтва. Тому містобудівні якості об'єкта досить часто є складовою частиною комплексної пам'ятки історії та культури в цілому. Особливістю пам'яток містобудування є те, що вони завжди мають комплексний характер. Вони несуть інформацію про історико-культурну цінність історичного середовища, яке формується цими організуючими структурними елементами планування будь-якого населеного місця. Пам'ятками містобудування можуть бути не тільки містобудівні утворення безпосередньо в містах, селах, містечках і селищах, але й збережені часом комплекси монастирів і замків на теренах усїєї України. Комплексною пам'яткою може бути й окремий архітектурний об'єкт. Історична інформація, візуальне сприйняття історично-обумовленої архітектурної форми та усвідомлення її історико-культурного змісту визначають історико-культурний образ пам'ятки архітектури. Цей образ може бути втілений в одному чи в низці нерухомих об'єктів (якщо це комплекс або ансамбль). Але вимоги часу можуть змінювати функцію об'єкта. Зміна функції обов'язково позначається на зміні образу художнього архітектурного твору. Отже, під час опису пам'ятки архітектури та містобудування, вміщеної до Зводу, має фіксуватися відповідність нової утилітарної функції первинному духовному змісту пам'ятки.

Одним із найбільш характерних окремих архітектурних об'єктів комплексного характеру, представлених у кн. I т. 1 «Київ» Зводу, можна вважати будинок пансіону графині Є.В. Левашової (сучасний будинок Президії НАН України) (1850–ті роки – 1892 р (архит., іст.)) та споруду Педагогічного музею (1909–1911), де працювала Українська Центральна Рада (архит., іст., мист.) [25]. Обидва об'єкти

знаходяться на вул. Володимирській один проти одного на парній і непарній стороні вулиці відповідно; обидва є пам'ятками місцевого значення за кількома видами одночасно. В даному разі у назвах статей про ці пам'ятки в дужках скорочено зазначена їх приналежність до пам'яток архітектури, історії й монументального мистецтва. Обидва об'єкти є своєрідною ретроспекцією архітектурних стилів у часі. Так, композиційне вирішення головного фасаду будинку Пансіону Левашової разом із огорожею вздовж червоної лінії забудови вулиці характерне для класицизму. Будинок же Педагогічного музею, що є однією з кращих громадських будівель міста, представляє стиль неокласицизму. Крім того, об'ємна композиція зі скульптурним фризом на головному фасаді Педагогічного музею на тему: «Просвіта на Русі» демонструє справжній синтез мистецтва [26]. Однак, слід зазначити, що обидва названі архітектурні об'єкти формують просторову організацію фронтальної композиції вулиці, і є її невід'ємною складовою як пам'ятки містобудування. На наш погляд, у даному випадку слід вважати змістовним у назвах статей до Зводу виокремити приналежність об'єкта до пам'яток архітектури та до пам'яток містобудування.

У цілому можна констатувати, що пам'ятки архітектури та містобудування є цінними матеріальними об'єктами культурної спадщини; продуктами історичного розвитку людства, що відбивають певні риси та етапи цього розвитку у контексті стильової періодизації загального процесу світового розвитку архітектурних стилів. Одночасно, вони стають осередком історичних подій або несуть у собі меморіальну, тобто історичну цінність, зберігаючи пам'ять про життя та діяльність відомих особистостей; вони стають своєрідними наочними скарбницями духовного потенціалу країни на всіх історичних етапах її розвитку. Адже історико-культурна спадщина у поступовому процесі розвитку суспільства визначається рівнем доробку, який включає прогресивні надбання національної культури народу в усіх її різновидах.

1. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Спеціальний випуск. – К., 2000.

2. Рекомендація із збереження і сучасної ролі історичних ансамблів (1976 р.) // Охорона культурної спадщини. Збірник Міжнародних документів. – К., 2002. – С. 43.

3. Тимофеевко В.И., Тронько П.Т. Методические рекомендации для подготовки томов «Свода памятников истории и культуры народов СССР» по Украинской ССР. – К., 1981. – С. 23, 25–32.

4. *Колосок Б.* Про поняття «пам'ятка архітектури» і «пам'ятка містобудування» // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. Вип. 17. – К.; Донецьк., 2000. – С. 260–263.
5. Там само.
6. Архітектура. Короткий словник-довідник. За заг. редакцією А.П. Мардера. – К., 1995. – С. 205.
7. *Дьомін М.М.* Містобудування // Архітектура. Короткий словник-довідник. За загальною ред. А.П. Мардера. – К., 1995. – С. 77.
8. Закон України «Про основи містобудування» // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 52. – Ст. 683.
9. Закон України «Про охорону культурної спадщини». Офіційне видання. Парламентське видавництво за станом на 15 березня 2005 року. – К., 2005.
10. *Прибега Л.В.* Територіальна охорона об'єктів культурної спадщини (методичний аспект) // Праці центру пам'яткознавства. Вип. 6. – К., 2004. – С. 3–15.
11. *Вечерський В.В.* Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К., 2003. – С. 88.
12. Див. посилання 8.
13. Там само.
14. *Горбик В.О.* Багатотомний «Звід пам'яток історії та культури України» – наукова база складання Державного реєстру нерухомих об'єктів історико-культурної спадщини // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. – К., 2007. – С. 98.
15. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Ил. справ.-каталог. В 4-х томах. – К., 1983–1986.
16. *Асеев Ю.С.* Памятники архитектуры, их охрана и реставрация // Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Ил. справ.-каталог. В 4-х томах. – К., 1983. – С. 10.
17. *Пламеницька О.* Ансамбль архітектурний. Ансамбль містобудівний // Архітектура. Короткий словник-довідник. За заг. редакцією А.П. Мардера. – К., 1995. – С. 18–19.
18. *Мардер А.П.* Ансамбль в архітектурі // Там само. – С. 18–19.
19. Пам'ятки архітектури та містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. За ред. А.П.Мардера та В.В. Вечерського. – К., 2000. – С. 4.
20. Там само. – С. 289.
21. Правова охорона культурної спадщини. Збірник документів. – К., 2006. – С. 132–133.
22. Методические указания по подготовке материалов свода памятников истории и культуры народов СССР. – М., 1986. – С. 7–29, 44.
23. *Бондаренко Р.І.* Вулиця як комплексна історико-архітектурна пам'ятка // Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР. Вип.1. – К., 1984. – С. 116–118.
24. Звід пам'яток історії та культури України: Енцикл. вид.: У 28 т. – Київ: Енцикл. вид. Кн. 1, ч. 1, А–Л. – К., 1999.
25. Там само. – С. 276–281.
26. *Ясевич В.Е.* Архитектура Украины на рубеже XIX–XX веков. Монография. – К., 1988. – С. 92–94.